

1980-чи илдэ бөжүк педагогумуз Фиридун бәј Көчәрлинин һәјатындан бәһс едән «Горидән кәлән гатар» сәнәдли повестими јазмаға башлајандан дәнә-дәнә онун ишләдији Гори шәһәриндә олмушам, Күрчүстан Халг Маариф Музејиндә сахланан шәхси сәнәдләрини арашдырмашам. Вахтилә Газак семинаријасында дәрс дедији тәләбәләрлә көрүшмүшәм. Бу барәдә ағсаггал маариф ишчимиз Миргасым Әфәндијев, мәрһум Әһмәд Әһмәдов, һа-

чыбала һачыјев, профессор Фатма ханым Вәкилова вә башга кечмиш семинаристләр көмәкләрини әсир-кәмәјибләр.

Мәшһур алимимиз Аббас Замановун мәсләһәти илә һазырда Азәрбајҗан Дөвләт Университетиндә мүнәллим ишләјән Чүмшүд Әфәндизадә илә көрүшүб сөһбәт етмишәм. Чүмшүд мүнәллим о ағыр күнләрдә тәсадүфән Кәнчә галасында Фиридун бәјлә бир камерада олуб. Онун күнаһсыз өлүмүнүн јекәнә шаһидидир.

Фиридун бәј Көчәрлинин әдәбијатшүнәслыг тарихиндәки данылмаз хидмәтләри һамыја мәлүмдүр. Мәшһур јазычы-алим Мир Чәлал онун хидмәтләрини нәзәрә алараг демишдир ки, бир институтун көрә билмәдији иши Фиридун бәј Көчәрли тәкбашына көрмүшдүр. Бу көркәмли маарифчи ијirmi илдән чох Горидә, он ил Ирәван кимназијасында, ики илә јахын Газак семинаријасында азәрбајҗанлы кәнчләрин тәлим-тәрбијәси илә мәшғул олмуш вә «Азәрбајҗан әдәбијаты» кими чох санбаллы елми әсәр јазмышдыр.

Тәкбашына халг маарифи вә әдәбијатшүнәслыг саһәсиндә бу гәдәр иши көрән Фиридун бәј Көчәрлинин хатирәси бу күн нечә әбәдиләшдирилиб!

Нә Гори шәһәриндә, нә дә Газакда Фиридун бәјин адына һеч нә

јохдур. Горидә вә Тбилисидә кечмиш Загафгазија семинаријасынын музеји вар. Вахтилә бу семинаријанын мәзуну, сонра мүнәллими вә инспектору олан Фиридун бәјин бу музејләрин һеч бириндә нә шәкли вар, нә дә ады јазылыб. Үмумијәтлә бу музејләрдә семинаријанын Азәрбајҗан шәбәси чох зәиф ишыгландырылыб. Учгар отагда, күнчүн бириндә тәкчә Үзејир бәј һачыбәјовун солғун бир фотошәклиндән башга һеч нә јохдур.

Бәс өзүмүздә, Фиридун бәјин ана Вәтәни Азәрбајҗанда онун адына нә вар! Бақыда ушәг китабханасы вә Шушада бир күчә. Вәссалам!

Бу күн ашкарлығын ишығы дүшән үфүгләрдә гаранлыглар ајдын көрүнүр, чиркин фактлар үзә чыхыб өзүнүн ијрәнч сифәтини бирузә верир. Нәр әддимбашы адына мәдәнијәт еви, мүнәссисә, мәктәб олан шаумјанларын, карганов вә авајҗанларын ады һаглы олараг силнир. Халг үғрунда чалышан маариф хадимләримизин, елм, инчәсәнәт фәдәиләримизин ады әбәдиләшдирилир. Көркәмли маариф хадими, әдәбијатшүнәс Фиридун бәј Көчәрли дә јада салыныб онун ады орта мәктәб, күчә, елми-тәдгигат, ја да педагожи институтлардан биринә верилсәјди, бу, һамынын үрәјинчә оларды.

12 декабр 1989-чу ил.

Бүтүн күнү өз-өзүнә үрәк агрысы илә данышан гаряңыз гочаја Чүмшүдүн јазыгы кәлирди. Дуруб онунла јанашы отурду.

— Бала, сән һардан бура дүшмүсән?

Чүмшүд елә бил диндирилмәјә бәнд иди. Ағлаја-ағлаја:

— Мән Нүсрәтин гардашыјам...

— Нүсрәт кимди, о да бурада ишләјир ки?... — гоча сорушду.

— Јох гардашымы өлдүрдүләр, бунлар бу... — сөјмәк истәди. Горху ичиндә әтрафына бојланыб, габага әјилди. — Бунлар, Дашнаклар өлдүрдүләр.

— Гардашын һарада ишләјирди?

— Мүәллим иди, һәм дә Дөрд јол күчәсиндәки мәктәбин мүдири иди, — пычылты илә, — болшевик иди — деди.

Гоча зәндлә кәнчә бахыб:

— Ады, фамилијасы нечә иди?

Чүмшүд үрәкләнди, гочанын гардашыны таныдығыны зәнн едиб:

— Нүсрәт — деди, — Нүсрәт Әфәндизадә.

— Кәнчәнин һансы мәһәлләсиндәсиниз?

— Неч бириндән. Биз шамахылыјыг. Инишил дашнаклар Шамахыны јандырдылар, ев-ешијимиздән дидеркин дүшдүк. Күрдәмирә, орадан да Ағдаша кедиб бир гонумумузжилдә галдыг. Долана билмәдик. Дајым Чамо Цәбрајылбәјли бурда олур. Әлачсыз галыб она пәнаһ кәтирдик. Бир һәфтә ону тапа билмәдик. Шаһ Аббас мәсчидинин һәјәтиндә галдыг. Нәһәјәт, Чамо дајымы тапдыг. О, бизә Озан күчәсиндә бир ев кирајәләди. Мәни һәфтикдә ишә дүзәлтди. Раһатча јашајырдыг ки, вурһавур башлады.

— Атан Шамахыда һарда ишләјирди?

— Мәһкәмәдә катиб иди. Анчаг ону шаир кими даһа јахшы таныјырлар. Ағаәли бәј Нәсәһ, бәлкә ешитми синиз, Әфәндизадә...

Гочанын сифәти булуд архасындан чыхан күнәш кими ачылды. Тәәччүб вә марагла оғланын әлиндән јанышды. Көксүнү өтүрүб кәдәрлә, һәјәчанла әли әсә-әсә алныны өвкәләди. «Тәләјин һөкмүнә бах — дејә фикирләшди: — Узун илләр мәктүб васитәсилә достлуг еләдијим Ағаәли бәјин оғлу илә көр һарда көрүшдүм?».

...Фиридун бәј өтән әсрин сонларындан та 1914-чү илә кими Ширван шаири Ағаәли бәј Нәсәһлә мәктүб-лашмышдыр. һәмин мәктүблар әсасында әсәринин «Ширван шаирләри» фәслини јазмышды. һәтта «Ағаәли бәј Нәсәһ» бөлмәсиндә онун ше'рләринин гәјәт дәрәчәдә көзәллијини, русча савадлы бир шәхс олуб, Шамахынын мүслиһ диванханасында гуллуг етдијини хатырлајырды: «Хүсусән Ағаәли бәјин һаггы бизим бојнумузда артыг дәрәчәдәдир ки, Шамахы шүәрасынын тәрчүмеји-һалларына даир бир чох мә'лумат бизә чәм едиб кәндәрмишдир. Бу барәдә о чәнаба сә-мими-гәлбдән разылыг изһар едиб, чәнаб һәггдән она хошбәхтлик вә тули-өмр мәрһәмәт олунмағыны тәмән-на едирик».

Фиридун бәј:

— Ағлама, оғлум, — деди, — ағлама, һәјәтын ениши, јохушу чохду. Бу да бир бәлады кәлиб бизи тапыб. Јери кәләндә чанавар арасында аслан олмаг кәрәкди. Сән чавансән, еһтијатлы ол, өзүнү һајыф едәрсән.

— Атамын достусунуз? Ону һардан таныйрсыныз?
— Мән Горидә јашајанда Ширван шаирләри илә —
Мирзә Сабирлә, Аббас Сәһһәтлә, Мәһәммәд Тәрраһла
мәктублашырдым.

— Демәк сиз дә шаирсиниз? — Чүмшүд марагла
сорушду.

Фиридун бәј күлүмсүндү. Ани олараг бахышларыны
оғланын үзүндән чәкди. Чүмшүд өз суалы илә елә
бил ону пис вәзијәттә гојмушду. Отурмагдан үйүш-
мүш ајағыны ирәли узадыб:

— Билмирәм, сәни нечә баша салым — деди. —
Мән шаир дејиләм. Мән шаирләрә, ше'рә, сәнәтә гиј-
мәт гојан адамларла мәктублашырам. О зијалылардан
шәхси китабханаларында, архивләриндә олан материал-
лары алыб әдәбијат мәчмуәси, әдәбијат тарихи ја-
зырам. Белә сәнәт саһибинә әдәбијатшүнас, әдәбијат
топлајымысы дејирләр. Ону бил ки, оғул, «бир миллә-
тин әдәбијаты, демәк олар ки, онун мәшәтинин
әјинәсидир. һәр милләтин доланачағыны, овзал-мәш-
шәтини, дәрәчәји тәрәггисини, мәртәбәји-камалыны,
гүдрәт вә чамалыны онун әдәбијатындан билмәк олар».

Атанла да белә таныш олмушуг. Атанын мәндә
ше'рләри чоҳду. Ширван шаири Мәһвәши, Зүлали,
Ваиз әфәнди Ширвани, Әскәр Ширвани, Нәби әфәнди
Ширвани, һүммәти Ширвани, Асәф Ширвани, Нәси-
ми Ширвани, Молла Гәдир һачы Ширвани вә гејрилә-
ри һаггында нә јазмышамса, рәһмәтлик атан Ағаәли
бәјин хидмәти сәјәсиндәдир. Фиридун бәј нәјисә ха-
тырлајырмыш кими күлүмсүнүб сөзүнә давам етди:

— Бир күн атандан јенә мәктуб алдым. О, Насеһ
тәхәллүслү бир шаирин ше'рини дә көндәрмишди.
Ше'р гајәт дәрәчәдә хошума кәлди. Дәрһал она ја-
зыб хаһиш еләдим ки, һәммин шаирин нә гәдәр ше'ри
варса көндәрсин. Сағ олсун, көндәрди. Аңаг бир не-
чә күндән сонра Сәһһәтдән алдығым мәктуб мәни
һәјрәттә гојду. О, јазырды ки, ше'рләрини «Насеһ»
тәхәллүслү илә имзалајан Ағаәлибәј Әфәндизадәнин
өзүдүр. Рәһмәтлик атан чоҳ төвәзәкар адам иди. Шир-
ван шаирләри Сабир, һади, Сәһһәт, Тәрраһ ону өз
араларында зарафатла, «Мизанүш-шүәари» јә'ни шаир-
ләрә гијмәт верән ән дүзкүн тәрәзи адландырырлар-
мыш.

Фиридун бәјин өзүнә һәмсәһбәт тапдығындан кефи
бир аз ачылмышды. Данышыб үрәјини бошалмагла
гоча өзүндә бир јүнкүллүк һисс едирди. Бир тәрәф-
дән исә достунун оғлуна баханда һејфсләнирди: «Бу-
нун нә вахтыды һәбсхана күнчүндә чүрүјүр!».

— Сон вахтлар атан кәрәк ки, мәһкәмәдә ишлә-
јирди? — хәјалдан ајылан Фиридун бәј јенидән досту
һаггында сорушду.

— Бәли, «Мировој судја»нын идарәсиндә катиб
иди. Атамы мәһв еләјән дә бу олду. Аиләмиз бөјүк
иди, алты баш идик. Үстәлик дә беш баш олан Чамо
дајымкилин аиләси еһтијач ичиндә иди. Маашла он
бир баш аиләни атам күчлә сахлајырды. Кобуд вә
гәддар адам олан судја Журпински илә ишләмәји атам
өзүнә тәһгир сајырды. Судја һеч кәслә һесаблашмыш,
һәтта ән бачарыглы, маарифпәрвәр зијалылары белә
тәһгир едирди. «Мәним отуз иллик мәһкәмә идарә-
синдәки хидмәтимин надан Журпинскинин көзүндә бир
гара гәпик гәдәр гијмәти јохду», дејә атам ондан һә-
мишә шикајәтләнирди.

Бир дәфә евә лап әсәби кәлди. «Сабаһ — деди, —
кедиб о вичдансызын үзүнә түпүрүб, бу олмазын һә-
гарәтдән гуртарачағам». Сәһәриси гуллугдан азад
олмаг үчүн әризә верән атам Журпинскини бәрк тәһ-
гир етмишди. Евә гајыданда тир-тир әсирди. һалсыз
јатаға узанды. Бүтүн күнү од-алов ичиндә чырпынды,
данышмады. Ахшам үстү исә бирдәфәлик сусду.

Дивара сөјкәнән Фиридун бәј сәһбәтин ағры-ачы-
сындан көзләрини јуммушду. Диниб-данышмышды.
Атасынын фәчиәсини сөјләјән Чүмшүд дә сусмушду.
О, көзләриндә киләләнән јашы әлинин далы илә си-
лир, ахшам торанында һәмсәһбәтини алајарымчыг кө-
рә билирди.

Гапы бәркдән дөјүлдү. Јарысыныг пәнчәрәдән дал-
бадал атылан күлләләр тавандан гопардыгы сувагга-
рышыг даш гырынтыларыны јерә төкдү. Диварын с
тајындан: «кәсин улашманызы, бу саат чыхардыб сизи
дәлмә-дешик еләјәчәм» — дејә вар сәслә бағырды-
лар.

...1920-чи ил мәјын 22-дән 30-дәк олан Кәнчә гија-
мы заманы Гызыл Орду сыраларына сохулмуш маузер-
чи-мүстәнтиг, гаты дашнак олан Либерман бу гарышыг
вахтда бә'зи ингилабчыларын һөрмәтини газанды.
Өзүнү садиг көстәриб Гызыл Ордунун хүсуси ше'бә
рәиси кими мәс'ул вәзифәә ирәли чәкилди. Әлине
кирәвә дүшдүјүнү көрән Либерман ингилаб һөкүмәти
адындан истифадә едәрәк ингилабы рәғбәтлә гаршы-
лајан зијалыларын бә'зисини күлләләдир, бә'зиләрини
дә зинданда чүрүдүрдү. Елә адамлары шүбһә торуна
салмышды ки, онлар халгын кәләчәји, дүшүнән бејни
иди. Ондан сорушан јох иди ки, әкәр гијам Кәнчәдә
олубса, јүз километр аралыда халг мүәллими ишләјән,
һеч вахт сижәсәтә гарышмајан Фиридун бәј онун —
гијамын нечә тәшкилатчысы, рәһбәри ола биләрди?

Һәбс олунанлар арасында о заман Азәрбајҗан Мәр-
кәзи Комитәсинин үзвү Ејјуб Ханбудаговун јахын го-
һуму Аббас Рзагулуоғлу да варды. Аббас јемәк кәти-
рән бир гадына мәктуб верир ки, ону Ејјуб Ханбуда-
гова чатдырсын.

Аббас мәктубунда јазыр ки, әслиндә гаты дашнак
олан Либерман һазырда Гызыл Ордунун хүсуси ше'бә
рәиси кими мәс'ул вәзифә дашыыр. Либерман јүз-
ләрлә адамы күнаһлы-күнаһсыз гијамчы ады илә һәбс
етмишдир. О, кечәләр Кәнчә губернијасынын фәв-
гәл'адә комиссары һәмид Султановдан кизлин, хүсуси
бир јердә дустаглар арасындан адлы-санлы адамла-
ры сечиб күлләләјир. Күнаһсыз тутуланлар арасында
Газах семинаријасынын мүдири Фиридун бәј Көчәр-
ли дә вар.

Ејјуб Ханбудагов алдыгы хәбәри Нәриманова чат-
дырыр. Азәрбајҗан ССР Халг Комиссарлары Совети-
нин сәдри Нәриман Нәриманов тә'чили телеграм ву-
рур ки, Фиридун бәј Көчәрлини һәбсдән азад етсин-
ләр.

Ел јатандан бир аз әввәл нәзарәтчи бағлы гапы ар-
хасындан гышгыра-гышгыра сорушду:

— Еј, дустаглар, бурда Газах семинаријасынын мү-
дири Фиридун бәј Көчәрлински вармы?

Һеч кәс динмәди, Чүмшүд гаранлыгыда элилә Фири-
дун бәји ахтарды. Оун эли мүркүлөжән Фиридун бә-
жин дизинә тохунан кими диксинди.

— һә ,кимсән? — дејә һөвләк сорушду.

— Фиридун бәј, нәзарәтчи сизи гапыја чағырыр.

О, дәрһал јериндән дурду, Карвансара тағларына
мәтәрисләнә-мәтәрисләнә гапыја јахынлашды. Үзүнү
бағлы гапыја тутуб:

— Кимди, мәни сорушан? — деди.

— Кечәрлински сәнсән — Газах семинаријасынын
мүдири?

— Бәли...

Нәзарәтчи даһа һеч нә демәјиб кетди. Фиридун бәј
јенә диварлардан, тағлардан тута-тута кери гајытды.
«Чүмшүд, оғлум, һардасан?» — дејиб элилә ону ах-
тарды. Чүмшүд ајаға дуруб онун әлиндән тутду, өз
јериндә отурмаға көмәк еләди.

— Нә јахшы јатмышдым, бу надүрүст һардан кәл-
ди — дејиб нәзарәтчинин далынча дејинди.

— Фиридун бәј, јәгин сизи азад едәчәкләр, она кө-
рә дә сорушурлар...

— Јох оғлум, инанмырам, көрүнүр нөвбә мәним-
дир, — дејиб чибләрини ахтарды. Жилетинин сағ чи-
биндән бир күмүш манатлыг чыхарыб:

— Чүмшүд, оғлум, ал — деди, — сәнә лазым олар,
бирдән бурахсалар евә кедәндә хәрчләрсән, — һеј-
ранлыгла алтдан јухары бахан Чүмшүдә елә кәлди ки,
Фиридун бәјин сон дөгигәләридир, она вәсијјәт едир.
О, нә гәдәр бојун гачырдыса, Фиридун бәј гаранлыг-
да онун элини тапыб күмүш манатлыгы овчуна бас-
ды. Жәнчин тәәччүб вә шүбһәләрини дөф етмәк үчүн:
— Мән сәнин атан рәһмәтлийн јахын досту идим, сән
нә бу күмүш манатлыгдан милјонуну да версәм, јенә
атан Ағаәли бәјин јахшылығынын әвәзини чыха билмә-
рәм. Иншааллаһ, мәним јаздығым китаб бир күн, бир
фазил шәхсин элине кечәр, ол гејрәтли милләт оғлу
ону чап едәр, о вахт сән охујуб көрәрсән ки, атан
һаггында јазмышам: «Ағаәли бәј чәнабларынын бизә
артыг һүсни-хидмәтләри олубдур вә Шамаһы шүәра-
сынабын сөјр-сүлукуна дәир бә'зи мүһүм мә'луматы ол
чәнабын һәмийјәти илә кәсб етмишик. Буна бинаән мү-
насиб мәгам билиб бурада ол чәнаби изһари-мәмнуний-
јәт гылмағы көзәл вәзифәләримиздән әдд едирик». Сабир
дә, Тәрраһ да, Сәһһәт дә мәктубларында дөнә-
дөнә јазардылар ки, Насеһ достумуз о гәдәр көзәл
хасийјәтли, хошғылыг вә јахшы мәрәмлы затдыр ки,
өз һәмшәһәрлиләринин, ону таныјанларын чүмләсинин
дәрин һөрмәт вә мәһәббәтини газанмышдыр.

Фиридун бәј мәһбәсдә олдуғуну унутмушду, үрәји-
ни бошалдырды. Елә бил тәләбәләри гаршысында иди,
Ширван шаирләри фәслини тәдрис едирди.

Дәрвишин пајы бир јашыл јарпаг олан кими мән дә
сәнә вур-тут бир күмүш манатлыг верирәм. Еһ, бир
дә ки, мәним нәјимә көрәкди, — дејиб кәдәрлә көкс
өтүрдү. Сусду. һәндан-һана:

— Мәнимки бураја гәдәр иди. Јухуда һәр шеј ин-
сана әјан олур. Индикә мүркүлөјәндә көрдүм ки, мәни
бураһыблар. Евә паји-пијада кедирәм. Гаршымдан кә-
лән гоча, чаван һамысы тәәччүблә үзүмә бахыб де-
јирләр ки, еј гоча, һәлә Газаға чоһ вар, пијада кедә
билмәксән өзүнә бир миник тап. Кәнчәдән Газаға
кими јол бојунча битән ағ рәнкли гызыл күлләри кәс-
тәриб дејирәм ки, бу күлләрин әтри мәнзил кәсән
олачаг. Бу јол мәни јормаз. һарда олсам көрәк сә-

һәр дәрсә чағам. Ушағлар мәһәтәтәл галмасынлар, мә-
ни көзләјир...

Елә бу вахт сәнин әлин дизимә тохунду, ојандым.
Көр нечә дә тәрләмишәм, ган-тәр ичиндәјәм. — Крах-
маллы јахалығыны ачыб элини көјнәјин алтында көз-
дирди. — Сән өзүнү гору, оғул. — Чүмшүдә төсәлли
верди вә јенидән јухусуна гајытды. — Оғул, јухудақы
кетмәк — кетмәмәкдән, ағ рәнк — гырмызыды. Азад
едилмәк — бураһылмамагды. һә, кечә кечир, һамы ја-
тыб, кәл бир аз да биз мүркүлөјәк.

Ај фырланыб карвансаранын дәмир бармаглы, јан-
лары учмуш көзлүјүнүн бәрәбәриндә дәјанды. О, һәр
кечә сүд ишыгы ијүн ајыны көзләди. Илин илк фәс-
линдә она бахмагдан, тамаша етмәкдән хүсуси зөвг
аларды: бир гышын оғлан чағында, бир дә јайын
орталарында. һәр кечә дәмир бармаглылар арасын-
да кәлиб дәјанан Ајы көрәндә руһу сәмалара учар,
ана ағушуна атылан көрпә кими сонсуз севинч һисси
кечирәр, ән бәхтијар дөгигәләрини јашарды. Ону кө-
рәндә санки кениш дүнјаја чыхыр, карвансара мәһ-
буслуғундақы үфунәти, дарысгаллығы, нәзарәтчи һә-
дә-горхусуну, зил гаранлығы белә унударды.

Јалчын гајалар үстүндә гәрар тутан Шушаны, Кәнчә
дарвазасындан бир азра аралы ата-баба јурдуну, ушағ-
лыгыда сүмүк атма ојнадығыны, илк кәнчлийиндә тәј-
тушлары илә ше'рләшдијини хатырлады. Әримкәлди-
дән лап јахын көрүнән, аз гала «әл узатсан чатар»
олан Аја, сајсыз-һесабысыз улдузлара бахмагдан дој-
мадығыны јада салыб көврәләрди.

Чүмшүд сол тәрәфи үстә јатмышды. Оунун мәс'ум,
кәнч үзүндә Ајын парлаг шүалары ојнашырды. Ичәри
исти олдуғундан үзүндә, бојунда јуварланан тәр дам-
чылары ајдын көрүнүрдү. Фиридун бәј дасмалыны
чыхардыб еһтијатла Чүмшүдүн үзүндәки тәр дамчыла-
рыны һопдурду. Гуру јердә узанан Чүмшүд елә ширин-
ширин јатырды ки, Фиридун бәј она һәсәд апарды.

Дөнә-дөнә көзүнү јумдуса јата билмәди. Отурмаг-
дан күрәји говушурду. Узанмаг истәди. Јер јох иди.
Бириси башыны она тәрәф сөјкәмишди, дијәри аја-
ғыны узатмышды. һәсрәтлә, һәсәдлә узаглашмагда
олан Аја бахмагдан башга чарәси галмады.

Хорузларын илк банына аз галмыш дәмир гапы
ачылды. Әли чырағлы нәзарәтчи ишығы јатмыш дус-
тағларын үзүнә тутур, астадан Фиридун бәји сору-
шурду. Ону тапан кими сәрт вә өткәм сәслә: «јығыш,
далымча кәл» — деди.

Фиридун бәј һара вә нијәсини сорушмады. Үрәјин-
дә «нәјим вар, нә јығышдырам»—дејә гарасынча де-
јинди. Чүмшүд елә ширин јатмышды ки, ојатмаға гыј-
мады. Оунун сол ајағы Фиридун бәјин кечәчәји тәрә-
фә узанмышды. О, Чүмшүдүн ајағыны еһмаллыча кө-
түрүб дивара тәрәф гојду. Јатанларын арасындан ке-
чиб гапыја доғру ирәлиләди. Чыраг ишығыны јени-
дән онун үзүнә тутан нәзарәтчи «кеч» деди. Гапыны
бағлајыб она јахынлашды, чырағы бу дөфә лап јуха-
ры галдырыб она зәндлә бахды. Сол әлиндә һазыр
тутдуғу түфәнки чийинә кечириб, гәфилдән онун па-
пағыны башындан көтүрдү. Фиридун бәј динмәјә ма-
чал тапмамыш ону итәләди.

— Јери, јери, — деди, сән елә јерә кедирсән ки,
һеч вахт үшүмәјәчәксән.

Беш-он аддым кәнарда дәјанан Либерман нәзарәт-
чијә тәпинди:

— Тез ол, — деди, орда нә базар ачмысан, инди

сәһәр ачылачаг. Јахын кәлиб, — һә, гоча бәј, нечәсән, Кәнчә чајында чимә биләрсәнми? Горхма, су сојуг де-жил, орда сәнин диндашларыјын ганы чохду. Шәрг га-ны сују исидиб.

— Мән пакам, гој орда натәмизләр чимсин!—дејиб Фиридун бәј ачыгла Либермана бахды.

Кинајә илә:

— Бәј, — деди, — нә вахтдан Газахда мұсават һө-күмәтинин сәләһижәтли нүмәјәндәсисиниз?

— Ону ким дејир, мән һеч вахт, һеч јердә мұсава-тын сәләһижәтли нүмәјәндәси олмамышам. Дүздү, пар-ламентә үзв сечилмишәм. Амма о партијаја зәррәчә хидмәт етмәмишәм.

...Гәфил вурулан гылынч зәрбәсиндән Фиридун бәј сәнтирләди. Сол көзүндән вә сифәтиндән фышгыран исти ган әлиндән шорраныб јахасы боју ахды. Гылынч зәрбәси алт чәнәсиндән алнына гәдәр чапмышды. Ону итәләдиләр. Кор адамлар кими сағ әлини ирәли уза-дыб, ики-үч аддым атды. Билмәди һараја, һансы сәмтә јерисин. Архадан вурулан түфәнк гундағы аз галды ону ағзыүстә јыхсын.

— Гуртарын, елә бурда гуртарын, сонра сүрүјүб апарарсыныз! — дејән Либерман ирәли јеријиб тү-фәнкин лүләсини Фиридун бәјин сол голтуғунун ал-тына дирәди. Тәтик чәкилән кими о, ағзыүстә дүшдү... Либерман үзүнү нәзарәтчијә тутуб: — Телеграмы исә чырыб атын, биз һеч бир телеграм-зад алмамышыг,— дејиб узаглашды.

...Ијунун дөрдүндә Ејјуб Ханбудаговун кәтирдји мәктүб Нәримановун ганыны гаралтды. «Мән елә белә дә көзләјирдим» — дејә фикирләшди. — Нијә дајан-мысыныз, дәрһал телеграм һазырлајын, мәнним адым-дан, һәмид Султанова — Ханбудагова тапшырыг вер-ди. — Јазын ки, кұнаһсыз һәбс олунанлар диггәтлә јохланылыб азад едилсин. Фиридун бәј Көчәрлини исә телеграм алынған кими азад едиб, өз ишинә гәј-тарсынлар. Башгаларыны билмирәм, шәхсән мән Фи-ридун бәјә замин ола биләрәм. Ону бу ишә гатмаг мәнчә ән бөјүк һагсызлыгдыр. Баш ача билмирәм, Газахда үсјән олмајыб ки, Фиридун бәјин бу үсјана нә дәхли?

Телеграм көндәриләндән сонра Нәриманов раһат ола билмәди. Амма ишин чохлуғу, Бақыда, Загатала вә Гарабағда вәзијәтин ағырлығы бир нечә саатдан сон-ра Кәнчә һадисәләрини унуттурду. Үч күн кечди. Фи-ридун бәјин азад едилмәси һаггында бир хәбәр кәл-мәди. Нәриманов Бақыда ишләрини сәһмана салыб Кәнчәјә кетмәји гәрара алды.

Вағзалдан ингилаб комитәсинин гәраркаһына кими пијада кетди. Әһалинин әһвал-руһијәсини, шәһәрдәки дөјишклији көрмәјин хатиринә. Гәраркаһа чатан ки-ми һәбс олунанларла марағланды. һәмид Султанов гы-са изаһатдан сонра Нәримановун гаршысына үч си-јаһы гојду.

— һазырда — деди, — һәбс олунанлар диггәтлә јохланылыр. Бу сијаһыда оланлар — шәһадәт бар-мағыны биринчи сијаһынын үстүнә гојду. — һәгигә-тән гијамын тәшкилатчыларыдыр. Артыг дөгигләшди-рилиб. Бу исә — икинчи сијаһыны әлине алды — кұ-наһы оланлардыр, демәк олар ки, кұнаһсызлардыр, бир нечә күнә онлары азад едәчәјик.

Нәриманов үчүнчү сијаһыны өзү көтүрүб биринчи сәһифәсинә өтәри бахды. Икинчи сәһифәни ачанда дөрдүнчү ады пычылты илә охуду, башыны галдырыб:

— Буну нијә һәбс етмисиниз, бунун кұнаһы нәди,

Фиридун бәј һара, гијама һара?!..

— Кими дејирсиниз?

— Фиридун бәј Көчәрлини, мәкәр танымырсан?

— Онын һәбс олунмағындан мәнним хәбәрим јохду.

Ону...

— Дәрһал ону азад етмәк ләзимдыр.

— Јолдаш Нәриманов, бу күлләләнләрин сијаһысы-дыр, артыг...

— Нә данышырсан?! — Нәриманов өзү дә һисс өт-мәдән сәси бәркдән чыхды. Ешитдији сарсыдычы хә-бәрдән сәси дә, әли дә титрәди. Алнына сојуг төр кәлди. Бир нечә дөгигәлик чансыхычы сукутдан сон-ра: — Нечә јәни хәбәрим јохду? Мән сәнин адына бир һәфтә әввәл телеграм да көндәрмишәм ки, Фи-ридун бәј Көчәрлини азад едим.

— Бағышлајын, јолдаш Нәриманов, мән елә бир телеграм алмамышам...

— Ким һәбс едиб Фиридун бәји? Бәс сорушмазлар кұнаһы нәди? Гала комендантыны чағыртдыр кәлсин.

Дајанан командирләрдән бири:

— Јолдаш Нәриманов, Либерманын тапшырығы илә Газахдан үч нәфәр кәтирилиб. Фиридун бәј дә онла-рын арасында иди.

— Кимди Либерман? — дејә Нәриманов сәрт сәс-лә сорушду.

— Хүсуси шә'бә рәиси.

— һәр кимдисә халг дүшмәниди. Дәрһал һәбс едим — дејә Нәриманов әсәбиләклә билдирди.

— Будур, өзү дә кәлди — дејә һамы бир ағыздан дилләнди.

Нәриманов гаршысында димдик дајанан јашыл па-паг Либермана нифрәтлә бахды.

— Изаһ едим көрүм, халг мұәллими Фиридун бәј Көчәрлини һансы кұнаһына көрә күлләләмисиниз?

— Мәнә дедиләр ки, о мұсават парламентинин үзвү олуб. һәм дә гијама башчылыг едиб. Газахдан сүвари дәстә јығыб көндәриб.

— Алтымыш үч јашлы гоча халг мұәллими Газахда ола-ола Кәнчә гијамаһына нечә башчылыг едиб? Икин-чиси дә Фиридун бәји мән чох көзәл таныјырдым. О, һеч вахт мұсават партијасына гуллуғ етмәјиб. — Үзү-нү Султанова тутуб: Фиридун бәјдән башга Газахдан нечә нәфәр кәтириб һәбс етмисиниз?

һәмид Султанов:

— Јолдаш Нәриманов, Газахдан кәтириләнләрдән мәнним һеч хәбәрим олмајыб.

— Чох наһаг, бәлкә сиз чаваб верәсиниз, хүсуси шә'бә рәиси?

— Үч нәфәр — дејиб, Либерман удгунду.

— Кимләрди, адларыны дејә биләрсинизми?

— Мәчид бәј Вәкилов, Исфәндијар бәј Мурадов, бир дә Фиридун бәј...

— Ајдынды — дејә Нәриманов өз-өзүнү мазәмәт едирмиш кими бир анлығы хәјала далды. — Инди сәнин әгидән там ајдын олду, «јолдаш» Либерман! — шәһадәт бармағыны һәмид Султанова тушлады. — Бү-түн кұнаһлар сиздәди, јолдаш Султанов. Сизә дөнә-дөнә тапшырдым ки, јерли әһали илә һәддиндән ар-тыг еһтијатлы олун. Өзүнүзә садиг, инанылымыш бол-шевикләр сечин. Чалышын ки, кұнаһсыз адамлар нә һәбс едилсин, нә дә өлдүрүлсүн. Сиз исә көрүн нә еләмисиниз? Нечә дејәрләр, гојуну гурда тапшырмы-сыныз. Көрүн кими өзүнүзә хүсуси шә'бә рәиси сеч-мисиниз, гаты дашнак олан Либерманы. Тәрки-силаһ едим ону, голларыны бағлајын, һарда Фиридун бәј Көчәрли күлләләниб орда да бу әчлафы гәтлә јетири-

Азәрбајҗан Демократик Зијалылар Иттифагы җарадылды вә сур'әтлә реклам олунмаға башланды. Нечә җаранды! Кимдир онун үзвләри! Мәгсәди нәдир! Бу суалларла редаксијамыза мурәчиәт едәнләрин сајы күнү-күндән чохалыр. Чаваб верә билмирик. Чүнки өзүнү зијалы сајан һәр бир азәрбајҗанлы да бу фикирдәдир вә о да чаваб тапа билмир. «Мәним хәбәрим јохдур». Вә далбадал тәкрат олунан телевизија верилишиндән сонра, әслиндә, куја зијалылары өз әтрафында бирләшдирмәјә чағыран АДЗИ парчаламаға хидмәт кәстәрмиш олду. Әксәр зијалыларымыз о јығынчагдакы тезисләрин чоху илә разы дејилди вә тәбии ки, бир дәстә зијалынын «күнаһыны» онлар өз үзәрләринә кәтүрмәк истәмәздиләр. Чүнки һәр шейдән әввәл, биз зијалы статусуну мурәјјән еләмәлијик өзлүјүмүздә. Суал вермәлијик: «мән зијалыјаммы, әкәр беләдирсә, дүнән, ондан габагкы күн нә еләмишәм бу торпаг үчүн, бу халг үчүн! Инди мәним данышмаға мә'нәви һаггым чатырмы!». Бу суаллары өзүмүзә вермәдик. Кечикдик. Инди халг верир һәмин суаллары...

СИЗИН 12 феврал 1990-чы ил тарихдә азәрбајҗанлы вә русдилли ичтимајјәтин нумәјәндәләри илә кечирдијиниз көрүшдәки чыхышлары диггәтлә динләдим. Бәри башдан дејим ки, нә чыхышлардан, нә дә иттифагдан разы галдым. Нечә дејәрләр, «далдан атылан даш топуға дәјәр».

Илк башлангыч үчүн мән сизә бу суалларла мурәчиәт едәрдим: Халгын о ағыр күнүндә, халг гырғына кедәндә (елә һадисәләрдән әввәл дә) сизин кими зијалылар һарадә вә нә үчүн жизләнмишдиләр? Жизләнмәклә сиз халгы мүдафиә едирдиниз, јохса өз јумшаг креслоларынызы? Бу суалларла мән чаваб верәрдим: Сиз о заман халгын ичинә чыха билмәздиниз. Бә'зиләринизин исә лап үрәјиндән олуб ки, халг һәрәкаты белә бир ачы нәтичә илә боғулуб. Бир чоху исә һәлә дә баша дүшмүр ки, бу, мурәггәти бир зәрбәдир.

Сиз дединиз ки, куја һөкүмәт рәһбәрләри халгла диалога кирмәк мәгсәдиндәдир. Елә исә сизин бу мөһтәрәм јығынчағынызда Азәрбајҗан Халг Чәһәсинин рәһбәрләриндән Б. Ваһабзадә, Ј. Сәмәдоғлу вә дијәрләри нијә јох иди? Белә көрүнүр ки, гејрәтли сиз идиниз вә чыхмышдыныз трибунаја халгы јенидән алдатмаға.

Ән нәһајәт, сизин јаратмыш олдуғунуз Демократик Зијалылар Чәмијјәти (Иттифагы) һаггында. Бу чәмијјәт халгын тәлејиндә мүстәсна рол онаја билмәз. Бахмајараг ки, зијалылар халгын дүшүнән бејни, көрән кәзүдүр. Мән бу фикри нәјә көрә дејирәм? Бу чәмијјәтдән демократик фикирли зијалылар, халгын хошбәхтлији үчүн чалышан зијалылар кәнарда галмышдыр. Дијәр тәрәфдән, сизинтәкин мөвгеји халгын мөвгеји илә үст-үстә дүшмәјәнләрин рәһбәрлик етдикләри бир иттифаг халгы өзүнә чәлб едә билмәз. Ајры бир сәбәб дә вардыр: бу чәмијјәти нә тарихи шәраит јарадыб, нә дә халгын арзусундан, тәләбиндән јараныб. Садәчә олараг, сиз бир груп зијалы, еһтијаты әлдән вермәјәрәк, мәһз МК-нын разылыгындан сонра белә бир Иттифагын тә'сис конфрансыны кечирмишсиниз. Елә дејилсә, бәс Азәрбајҗан Халг Чәһәси нијә бу тезликлә рәсмән тәсдиг олунмурду? Башга бир тәрәфдән, сиз артыг бу чәмијјәти јаратмагда чох кечикмишсиниз. Чүнки зијалы сөзүнә еһтијач оlanda сәсиниз чыхмады.

Мәктубумун сонунда үзүмү зијалылар иттифагына тутуб дејирәм: Бәсдир, бу ағыр күнләрдә һеч олмаса халгы алдатмајын. Халгын әсәбләри илә бу гәдәр ојнамаг олмаз!

Әскәр НАЧЫЈЕВ,
Чулфа рајону, Милах кәнд
орта мәктәбин мүәллими.

ФЕВРАЛЫН 25-дә ахшам телевизија илә Демократик Зијалылар Иттифагынын јығынчағындан чыхышлар верилрди. Әввәла, ону дејим ки, зијалы алими халга тәгдим етмәк лазым дејил. Зијалы өз әмәлләри илә дәрһал халгын диггәтини чәлб едир. Ахы мән трибунадан нә'рә чекән бу алимләрин чохуну танымырдым. Мән бу һөрмәтли алимләрдән, јарадычы зијалылардан сорушурам: Сиз бир зијалы кими халг үчүн нә иш көрүбсүнүз? Әкәр чох гәдим бир мәдәнијәтә малик олан халгымызы дүнја, лап елә ССРИ мигјасында һеч танымырларса, јахуд, таныјанларын әксәријјәти надан вә вәһши кими таныјырларса, кимдир бурада күнаһкар?